

5. Hinske N. Kants Idee der Anthropologie / N. Hinske // Die Frage nach dem Menschen / hrsg. H. Rombach. – Freiburg : Karl Alber, 1966. – S. 410–427.
6. Inkpen R. Science, Philosophy and Physical Geography / R. Inkpen. – London ; New York : Routledge, 2005. – 164 p.
7. Kant I. Nachricht von der Einrichtung seiner Vorlesungen in dem Winterhalbjahre von 1765–1766 / I. Kant // Kants gesammelte Schriften herausgegeben von der Preußischen Akademie der Wissenschaften. – Bd. II. – Berlin, 1912. – S. 303–313.
8. Kant I. Von den verschiedenen Racen der Menschen / I. Kant // Kants gesammelte Schriften herausgegeben von der Preußischen Akademie der Wissenschaften. – Bd. II. – Berlin, 1912. – S. 427–443.
9. Kant I. Physische Geographie Auf Verlangen des Verfassers aus seiner Handschrift herausgegeben und zum Theil bearbeitet von Dr. Friedrich Theodor Rink / I. Kant // Kants gesammelte Schriften herausgegeben von der Preußischen Akademie der Wissenschaften. – Bd. IX. – Berlin, 1923. – S. 153–437.
10. Kant I. Nachricht an das Publikum, die bey Vollmer erschienene unrechtmäßige Ausgabe der physischen Geographie von Im. Kant betreffend. – 29 Mai, 1801 / I. Kant // Kants gesammelte Schriften herausgegeben von der Preußischen Akademie der Wissenschaften. – Bd. XII. – Berlin, 1922. – S. 370–372.
11. Livingstone D. N. Immanuel Kant, Subjectivism and Human Geography : A Preliminary Investigation / D. N. Livingstone, R. T. Harrison // Transactions of the Institute of British Geographers. – 1981. – Vol. 6 (3). – P. 359–374.
12. May J. Kant's Concept of Geography and Its Relation to Recent Geographical Thought / J. May. – Toronto : University of Toronto, 1970. – 280 p.
13. Reflexionen Kants zur Anthropologie. Aus Kants handschriftlichen Aufzeichnungen / hrsg. von Benno Erdmann. – Leipzig : Fues's Verlag (R. Reisland), 1882. – 222 s.
14. Stark W. Immanuel Kants physische Geographie – eine Herausforderung? / W. Stark // Text der am 4. Mai 2001 in der Philipps-Universität, Marburg (Germany) als Honorarprofessor gehaltenen Antrittsvorlesung. – Режим доступу: http://staff-www.uni-marburg.de/~stark/ws_lese4.htm. – Назва з екрана.
15. Wilson H. L. Kant's Pragmatic Anthropology : Its Origin, Meaning, and Critical Significance / H. L. Wilson. – New York : SUNY, 2006. – 165 p.
16. Wolff Ch. Anfangs-gründe aller mathematischen Wissenschaften / Ch. Wolff. – Bd. III. – Halle : Rengerischen Buchhandlung, 1725. – S. 909–1489.
17. Wolff Ch. Elementa matheseos universae. Tomus IV, Qui Geographiam cum hydrographia, chronologiam, gnomonicam, pyrotechniam, architecturam militarem atque civilem complectitur / Ch. Wolff. – Halle : Prostat in Officina Rengeriana, 1738. – 494 p.

V. Kozlovskiy

ON THE ANTHROPOLOGICAL IMPLICATION OF IMMANUEL KANT'S PHYSICAL GEOGRAPHY

The article focuses on the close relations between I. Kant's anthropology and his lectures on physical geography, which are provided by the new empiricism, which is based on the principles of pragmatism and cosmopolitanism.

Keywords: anthropology, physical geography, transcendentalism, new empiricism, terrestrial landscape, human world, human knowledge, communication, pragmatism, cosmopolitanism.

Матеріал надійшов 24.02.2012.

УДК 1(091):165.721

Семеняка О. О.

«ЧЕРЕЗ ЛІНІЮ»: ДИСКУСІЯ ЕРНСТА ЮНГЕРА ТА МАРТІНА ГАЙДЕГГЕРА ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ НІГІЛІЗМ

У статті проаналізовано дискусію між видатними німецькими філософами Е. Юнгером (1895–1998) і М. Гайдеггером (1889–1976) про сутність європейського нігілізму, його сучасну фазу та можливі шляхи подолання. Показано зв'язок цієї дискусії з консервативно-революційними ідеями Е. Юнгера.

Ключові слова: нігілізм, метафізика, консервативна революція, Робітник, воля до влади, техніка, модерн.

Оскільки першим західноєвропейським філософом, який діагностував «смерть бога» і передбачив поширення нігілізму теренами Європи,

був Ф. Ніцше, стисле окреслення його концептуального внеску – необхідна преамбула для розуміння підстав діалогу видатних співвітчизників

мислителя Е. Юнгера та М. Гайдеггера щодо сутності європейського нігілізму. Адже навіть якби в роздумах останніх не було постійних референцій до текстів Ніцше, обидва філософи уславились як теоретики широкого ідеократичного руху «консервативної революції», становлення якої припало на 1920–1930 рр. міжвоєнної Німеччини й котра, на думку одного з її засновників Т. Манна, є політичною проекцією ніцшеанства як єдності «консерватизму» і «революції» («синтезу просвітництва та віри, свободи й оков, духу та плоті, “Бога” та “світу”» [5, с. 75]).

Мета цієї статті – висвітлити специфіку осмислення сутності нігілізму та нігілістичної динаміки модерну Юнгером і Гайдеггером і показати трансформацію їхніх поглядів у ранній та пізній періоди творчості.

Попри те, що мислителем, чії ідеї стали темою досліджуваної дискусії, є Е. Юнгер, роль відправного пункту для її вивчення відіграватимуть філософські концепти М. Гайдеггера, який зацікавився Юнгеровими розробками, розмірковуючи про долю західної метафізики. Саме Гайдеггеру, вагома частка розмислів якого перебуває у фарватері думки Ніцше, належить обґрунтування фундаментальної значущості ідей цього філософа, систематизація та рубрикація ключових сюжетів його творчості, а також критичне переосмислення його метафізичного проекту.

На переконання Гайдеггера, Ніцше, попри абсолютну точність спостережень, так і не вдалося подолати метафізику. Гайдеггер зводив його філософування до «метафізики безумовної суб'єктивності волі до влади», а отже, суб'єктивності, «безумовної як суб'єктивність тіла, тобто потягів та афектів» [10, с. 147], і слідом за самим Ніцше – до «перевернутого платонізму», можливості якого уже вичерпано. Натомість тим філософом, у творчості якого Гайдеггер убачав найповніше вираження західноєвропейської метафізики, був Юнгер. Філософсько-політичне есе Е. Юнгера «Робітник. Панування і гештальт» (1932), як та «шинель», «з якої якщо не вийшов, то, в усякому разі, фасон якої старанно вивчив Гайдеггер» [12], він оцінив як розгортання останньої західноєвропейської метафізики, метафізики Ніцше [8, с. 203]. Розгляду цього твору Гайдеггер присвятив увесь зимовий семестр 1939/1940 н. р. під час викладання у Фрайбурзькому університеті. Тож майже всі рефлексії Гайдеггера з приводу ніцшеанської метафізики можна з повним правом переадресувати Юнгеру.

І навпаки: як відомо, Гайдеггер розглядав спадщину Ніцше крізь призму Юнгерової філософії. Доказом останнього є те, що Гайдеггерова оцінка філософії Ніцше не завжди була такою однозначною. Так, у своїй першій «ніцшеанській» лекції «Воля до влади як мистецтво»

(1936–1937) він відводить Ніцше діаметрально протилежну роль успішного борця з нігілізмом, що повертається до джерел грецької філософії. Подаючи мислителя в іпостасі «філософа-художника», який «довірив подолання нігілізму естетично оновленому міфу про Діоніса» [9, с. 107], М. Гайдеггер убачає в цьому свідчення його пошуку в мистецтві тієї інтегруючої сили, яка дорівнює релігії та здатна «протидіяти розколам модерну» [9, с. 107]. Відповідно, перед поетом постає завдання ресакралізації, тобто повернення священного, що «відкривається мислителю» [9, с. 107], у світ, тому Гайдеггер наголошує метафізичний зміст позірно «естетичних» міркувань Ніцше [9, с. 106].

Таке тлумачення зазнає кардинальних змін під впливом роздумів над творами Е. Юнгера. Як наслідок, з 1938 р. Гайдеггер пропонує цілковито іншу інтерпретацію думки Ніцше на підставі ототожнення ніцшеанської Надлюдини з юнгеріанським Робітником [21].

Для розуміння суті цієї метаморфози варто зупинитися на основних характеристиках Робітника та його місці в консервативно-революційному проекті Е. Юнгера. Есе «Робітник. Панування і гештальт» є підсумком циклу його статей 1923–1933 рр., які відображали фронтний досвід культового солдата Першої світової війни й обґрунтовували програму «нового націоналізму». «Робітник» – це назва нового людського типу, який, на думку Юнгера, замінює, точніше, буквально витісняє у планетарному масштабі таке породження Просвітництва та Французької революції, як ліберальний індивід. Своім іменем він завдячує принципу роботи як способу й стилю життя [15, с. 151], що руйнує межу між працею та відпочинком.

Наголошуючи на незвідності типу Робітника ані до стану в старому сенсі слова, ані до класу пролетаріату як соціально-економічної категорії [15, с. 140], Е. Юнгер демонструє спадкоємність цього типу з його концептуальним попередником Воїном [17] і феноменом фронтового братства як джерела уявлення про нову аристократію [15, с. 147], виразником потреб якої і має стати Робітник, забувши про своє анархістське коріння й поняття, засвоєні у школі марксистської думки. За слушною оцінкою Ю. Еволи, «робота, робітник та робітничка держава в юнгерівському розумінні... зливаються з цінностями героїчного, активістського та в певному сенсі також воєнно-аскетичного типу» [13, с. 168]. Тож Робітник Е. Юнгера – не просто наступник Воїна, він і є воїн, або кшатрій у типології традиціоналістичної кастової доктрини.

Метафізичні риси Робітника постають, відповідно, повною інверсією цінностей бюргерського світу. Так, Робітник втілює принципи єд-

ності свободи й необхідності, панування та підкорення, відкритості до небезпеки і стихійного та вирізняється новим ставленням до болю й смерті (немає тих, хто загинув, є ті, хто вибули [15, с. 178]). Водночас знеособлений характер типу, який протиставлено буржуазній сентиментальності, варто відрізнити від принципу колективізму, оскільки ліберальний індивід для Юнгера – це просто «маса» з маленької літери [17]. Той соціальний формат, у межах якого існує Робітник, філософ вважає протоорденським і називає його «органічною конструкцією» – черговий парадоксальний термін, що не просто виражає ностальгію за спільнотою (*Gemeinschaft vs Gesellschaft*), а відображає прагнення знову об'єднати автономні предметні царини модерну та ще раз зачаклувати світ, в якому помер бог [19, с. 5, 193].

Таким чином, замість «горизонтальної» діалектики індивіда і маси Юнгер вводить «вертикальний» вимір метафізичного гешталту Робітника, який мобілізує світ засобами техніки [15, с. 235] і має прямим «відбитком» новий тип людини. На цьому етапі паралелізм з ніцшеанською фігурою Надлюдини як «переможця бога та ніщо» [3] стає очевидним. Так, Робітник свідомо вступає в альянс з найбільш революційною та деструктивною силою – технікою [17], чия «переможна хода», окрім воєнних згарищ, «залишає за собою широкий слід зі зруйнованих символів» [15, с. 249]. Інакше кажучи, техніка – той активно-нігілістичний фактор, що забезпечує практичне здійснення «переоцінки усіх цінностей»: «підштовхуючи те, що падає», вона прискорює появу нового світового ладу.

Власне, метафізичний сюжет Надлюдини, яка перемагає і бога (старий дискредитований лад), і ніщо (нігілізм), яке запанувало після його знищення [3], можна вважати засадничим філософсько-політичним смислом революційного консерватизму й насамперед версії Е. Юнгера, у творчості якого концептуалізація нового людського типу досягла найбільшої виразності. З-поміж запропонованих ним моделей консервативно-революційного суб'єкта – Воїн, Робітник, *Waldgänger* (буквально – лісовий біженець) та Анарх [17] – перші дві є довоєнними фігурами активно-нігілістичного фронту; дві ж останні – це відповіді на виклики дифузного нігілізму повоєнного суспільства, метафізичний зміст якого Е. Юнгер розшифрував у такий спосіб: «...ми перебуваємо в останній і причому надзвичайно визначальній фазі нігілізму, яку знаменує те, що нові порядки вже просунулися далеко вперед, а відповідні цим порядкам цінності ще не стали видимими» [14, с. 526].

Збентежений і водночас зачарований змальованим Юнгером планетарним індустріально-

технологічним ландшафтом, Гайдеггер також покладав надії на Робітника і націонал-соціалізм як історичний вияв революційного консерватизму, вбачаючи у цьому шанс на ефективну протидію нігілізму, хоча й приписував Робітникові обійдене мовчанням з боку Е. Юнгера «постпромислове» «розуміння буття» (*Seinsverständnis*) [21]. Коли ж пов'язані з націонал-соціалізмом сподівання на епохальні зрушення не справдилися, розчарований Гайдеггер остаточно приєднався до переконання про безперспективність метафізики волі до влади, в якій він розпізнав лише «волю до волі». А позаяк «питання про авторитет, панування та легітимацію становить – окрім метафізики гешталту – основну філософську лінію “Робітника”, яку одразу ж безпомилково виділив Мартін Гайдеггер» [7, с. 275], не дивує його висновок про те, що філософський проєкт Юнгера – кульмінація західноєвропейської метафізики в усіх її вадах.

Однак безпосередній діалог Е. Юнгера з М. Гайдеггером відбувся тільки після їхнього особистого знайомства у 1948 р., яке продовжилося у форматі листування у зв'язку з планами щодо співпраці з часописом “Pallas”, редактором якого мав стати Армін Молер – особистий секретар Е. Юнгера у 1949–1953 рр., німецько-швейцарський історик та автор першого фундаментального дослідження феномену революційного консерватизму «Консервативна революція в Німеччині: 1918–1932» (1950). Ці плани так і не вдалося реалізувати, проте невдовзі Юнгер спільно з Мірчею Еліаде заснували і почали видавати інший часопис “Antaios”. Листування Юнгера з Гайдеггером тривало до самої смерті останнього в 1976 р. і було видано в Німеччині 2008 р. (доступне також у французькому перекладі) [1].

Поштовхом і предметом для дискусії стала праця Е. Юнгера «Через лінію» (1950), в якій він уперше спеціально замислився над історією поняття й сутністю європейського нігілізму, а також шляхами його подолання з тих природних міркувань, що «вільна людина з одного тільки відчуття самозбереження зобов'язана подумати про те, як їй поводитися у світі, в якому нігілізм не тільки став панівним, а й, що гірше, перетворився на нормальний стан» [16, с. 42]. Відгуком на цей твір, написаний для ювілейної збірки М. Гайдеггера, є текст останнього «Про “Лінію”», надрукований, своєю чергою, через п'ять років у виданні до 60-річчя Юнгера і згодом розгорнутий у книжці «До питання про буття». Прикметна й замітка, яку зробив Гайдеггер на титульній сторінці праці Е. Юнгера: «Написано з урахуванням мого твору “Слова Ніцше “Бог мертвий” у “Лісових стежках” – було відіслано Юнгеру видавцем Клостерманом» [16, с. 7].

Е. Юнгер, як і варто було очікувати, розпочинає свій аналіз нігілізму з висновків Ніцше як першого власне нігіліста Європи, що пережив цей нігілізм у собі: у його самовизначенні «виражений оптимізм, якого немає у пізніх дослідників. Тут нігілізм вважається не кінцем, а фазою загального духовного процесу, й цю фазу може подолати та пережити не тільки культура в її історичному розвитку, а й індивід у своєму особистому існуванні...» [16, с. 10]. Цей оптимізм також властивий іншому великому діагносту нігілізму – Ф. Достоєвському, який вважав нігілізм проміжною фазою, зцілюмою людським стражданням.

Антитезою до оптимізму, за однозначною оцінкою Юнгера, є аж ніяк не песимізм (тут він віддає належне О. Шпенглеру), а декадентський настрій, пов'язаний насамперед із психологічним пресингом на індивіда «у череві сучасного Левіафана» [6, с. 118]. Звідси першочерговим завданням есе стає окреслення шляхів нейтралізації диктату «нового світового ладу». Стисло нагадавши телеологію переоцінки усіх цінностей (сумнів та песимізм; активний нігілізм; створення нових цінностей), а також те, що нігілізм можна вважати ознакою як сили, так і слабкості, Юнгер проводить демаркацію між нігілізмом та спорідненими, але не тотожними йому феноменами (хаос та анархія; хвороба (декаданс), зло).

Визначивши анархію як першого ворога нігілізму, Е. Юнгер артикулює знакову для свого філософування після «повороту» тезу: «...насправді нігілізм може гармонійно співіснувати з дисциплінованим світом, і навіть більше того, щоб виявити свою активність у повному масштабі, він не може без нього обійтися» [16, с. 23]. Хвороба та здоров'я також рівною мірою сумісні з нігілізмом з огляду на можливості пасивного й активного ставлення до ніщо, так само як добро і зло; нігілістичні акції, за спостереженнями Е. Юнгера, нерідко живляться добрими намірами й філантропією. Атрибутами нігілізму він натомість називає редуцціонізм, пріоритет абстрактних чисел і поширення ерзац-релігій, представлених науками, ідеологіями, сектами або партіями.

Як зауважує Юнгер, на відміну від повоєнного 1918 р., у повоєнному 1945 р. людство впритул наблизилося до «критичної лінії», чи «нульового меридіана», після перетину якого можна говорити про появу нових цінностей. Однак, поки цього переходу через лінію не сталося, він замислюється над стратегіями індивідуального опору Левіафанові, який чинить насильство над суб'єктом. За тієї ситуації, коли «у комфорті Левіафан став ще страшнішим» [16, с. 50], Юнгер не покладає особливих сподівань навіть на бунт нечисленних еліт проти Левіафана, подібний їх-

нім повстанням проти демосу. Єдиним ефективним методом протистояння він вважає індивідуальний виклик, кинутий Левіафану та ніщо. Особливий простір, що уможлиблює цей індивідуальний виклик, – це вже відоме середовище стихійного як першооснова людської екзистенції. Тими «оазами» в «пустелі», навколо яких «розлучено блукає» Левіафан, для Юнгера постають люди, що не бояться смерті, але яких боїться влада, з чим він також пов'язує поширену підозру до метафізичних учень, які й роблять людей безстрашними; ерос, який живе в любові, а також у дружбі; нарешті, мистецтво, що є найгіршим ворогом тиранів, щедрих на похвали духовним рабам. З цими інстанціями звільнення та опору, за визначенням Юнгера, споріднені позиції мислителя й поета, а також критична сила особистості.

Суть відгуку М. Гайдеггера на есе Е. Юнгера закладена вже у самій назві його твору. Німецька назва Гайдеггерової праці ідентична Юнгеровій (“Über die Linie”), з одною невеликою відмінністю, яка змінює все: узявши в лапки юнгеріанське *die Linie*, філософ одразу дав знати, що у своїй роботі “Über “die Linie”” («Про “Лінію”») він має намір міркувати над самим поняттям лінії, тобто над коректністю постановки запитання в таких термінах [20]. Відомо, що для «пізнього» Гайдеггера мова є тим осередком, у якому коріниться метафізика, і за умови філософського запитування у старих метафізичних категоріях не може йтися про жодне подолання метафізики або її обґрунтування на нових засадах. Тож він відкидає пошук правильного визначення нігілізму, тобто встановлення його концептуальних меж, як передчасний з огляду на те, що місцем, у якому зосереджено весь нігілізм, і є сама ця «лінія». Точніше, її визначає й обмежує простір, через який вона проходить, й фіксованість на образі кордону, який потрібно перетнути, унеможлиблює його перетин [11].

Стисло позицію М. Гайдеггера можна підсумувати так. Закидаючи Юнгеру використання мови метафізики, одним із проявів якого є його топографічна метафорика і внаслідок якого ідея переходу через «нульовий меридіан» стає тією перешкодою, котра не дає змоги потрапити у дім Буття, він зауважує, що саме в забутті Буття і полягає сутність нігілізму. Ніщо – одна з можливостей *Dasein*, тому людина і постає «зоною лінії», яку потрібно перетнути; якщо ж меридіан проходить «перед» нею, пошук *trans lineam* перетворюється на безнадійну справу. Поділяючи переконання Юнгера в тому, що нігілізм не є злом як таким, М. Гайдеггер показує: сутність нігілізму не «нігілістична», і саме в зануренні туди є шанс на спасіння через відкритість Буттю в алетейі (істині). Для цього необхідно уникати

мислення в термінах фігур і цінностей, котрим грішить Юнгер слідом за своїм учителем Ніцше, ставлячи Буття в залежність від суб'єкта, який посів місце бога та намагається вирішувати, що є «цінним», а що – ні [2].

Цікаво, що, хоча філософи ставилися один до одного зі щирою прихильністю, Гайдеггер вважав Юнгера не «мислителем» (*Denker*), а радше спостерігачем («він був *Erkenner*, людиною, яка “пізнає”, більш схильною до відкриття “нових бачень”, аніж до осягнення “нових істин”») [1]. Своєю чергою, Юнгер висловлював побажання, щоб Гайдеггер ніколи не проводив семінари за його «Робітником» і «Тотальною мобілізацією», адже фаховому філософу зовсім не обов'язково мати таке ясне політичне мислення, як у нього [18, с. 55].

Отже, як бачимо, діалог двох культових мислителів ХХ ст. Е. Юнгера та М. Гайдеггера про європейський нігілізм, розпочавшись задовго до їхнього персонального знайомства, є зразком глибокого і продуктивного обміну думками, що мав конкретний концептуальний результат. Попри розбіжності в оцінках, ідейна еволюція Юнгера й Гайдеггера відбувалась у паралельних траєкторіях. Юнгер, усвідомивши, що нігілізм здатен співіснувати з новим ладом, переглянув початкову ставку на титанічні сили техніки (гештальт Робітника символізує Прометей) і виніс на порядок денний міфоло-

гему «повернення богів». Гайдеггер, скоригувавши ранні децизіоністичні сюжети у своїй творчості, зосередився на пошуку шляхів у дім Буття й, знову-таки, поверненні священного.

Відмінність полягає у незмінному революційному оптимізмі Е. Юнгера, який, визнавши, що його метафора змії, яка вже перетнула головою лінію й готова ось-ось просунути тіло, є прийняттям бажаного за дійсне, все одно переймався не «лінією», а тільки тим, що розпочнеться «після» її перетинання (мотив кордону повторюється у його праці «Біля стіни часу», 1959), не полишав надій на техніку як втілення модерну та захоплено цитував слова Ф. Гельдерліна про реальність дружби людей і «посланців богів» – титанів¹. Якщо М. Гайдеггер завжди був переконаним представником консервативної критики техніки і модернізму (ключова праця «Питання про техніку», 1953), то Е. Юнгер належав до когорти захисників героїко-реалістичного прийняття техніки «як долі, яку необхідно подужати», відкинувши ілюзію про те, що її можна поставити на службу розуму [4, с. 269]. Деталізація ж концептуального взаємовпливу й окремих розбіжностей двох німецьких філософів, порівняння їхніх ідей з іншими напрямками парадигмального осмислення модерну й нігілізму окреслює можливий горизонт подальшого дослідження цієї проблематики.

Список літератури

1. Бенуа А. де. Листування Юнгера з Гайдеггером / Ален де Бенуа. – Режим доступу: <http://politosophia.org/page/lystuvannia-yungera-z-haideggerom.html>. – Назва з екрана.
2. Бенуа А. де. Юнгер, Хайдеггер и нигилизм / Ален де Бенуа. – Режим доступу: <http://konservativizm.org/konservativizm/konservativizm/170212172250.xhtml>. – Назва з екрана.
3. Дугин А. Г. Логика вечности. Возможна ли общая теория консерватизма / А. Г. Дугин // Политический журнал. – 2008. – № 12 (189). – Режим доступу: <http://www.politjournal.ru/index.php?action=StoreFront&issue=223>. – Назва з екрана.
4. Зиферле Р. П. Исторические этапы критики техники / Р. П. Зиферле // Философия техники в ФРГ / сост. Ц. Г. Арзаканян, В. Г. Горохов. – М.: Прогресс, 1989. – С. 257–272.
5. Манн Т. Аристократия духа. Сборник очерков, статей и эссе / Т. Манн. – М.: Культурная революция, 2009. – С. 69–80.
6. Михайловский А. В. «Внутренняя эмиграция» немецких консерваторов / А. В. Михайловский // Космополис. – 2005. – № 3 (13). – С. 117–130.
7. Михайловский А. В. Консервативная революция: апология господства / А. В. Михайловский // Концепт «Революция» в современном политическом дискурсе / под ред. Л. Е. Бляхера, Б. В. Межуева, А. В. Павлова. – СПб.: Алетей, 2008. – С. 264–283.
8. Михайловский А. В. Рец. на кн.: Шпенглер О. Пруссачество и социализм / А. В. Михайловский // Космополис. – 2003. – № 1 (3). – С. 197–203.
9. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне / Ю. Хабермас. – М.: Весь Мир, 2003. – 416 с.
10. Хайдеггер М. Европейский нигилизм / М. Хайдеггер // Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – С. 63–177.
11. Хайдеггер М. О «Линии» / М. Хайдеггер // Судьба нигилизма / Э. Юнгер, М. Хайдеггер и др. – СПб.: СПбГУ, 2006. – С. 65–120.
12. Чанцев А. Прозрачные слова / А. Чанцев // Новый мир. – 2008. – № 4. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2008/4/cha17.html. – Назва з екрана.
13. Эвола Ю. «Рабочий» в творчестве Эрнста Юнгера / Ю. Эвола. – СПб.: Наука, 2005. – 192 с.
14. Юнгер Э. О боли / Э. Юнгер // Рабочий. Господство и гештальт / Э. Юнгер. – СПб.: Наука, 2000. – С. 471–527.
15. Юнгер Э. Рабочий. Господство и гештальт // Там само. – С. 55–440.
16. Юнгер Э. Через линию / Э. Юнгер // Судьба нигилизма / Э. Юнгер, М. Хайдеггер и др. – СПб.: СПбГУ, 2006. – С. 7–64.
17. Benoist A. de. Soldier, Worker, Rebel, Anarch: An Introduction to Ernst Jünger / A. de Benoist // The Occidental Quarterly. – 2008. – Vol. 8. – No 3. – Режим доступу: <http://www.theoccidentalquarterly.com/archives/vol8no3/TOQv8n3Benoist.pdf>. – Назва з екрана.
18. Hevier J. The Details of Time: Conversations with Ernst Jünger / J. Hevier. – NY: Marsilio Pub, 1995. – 119 p.
19. Kiesel H. Wissenschaftliche Diagnose und dichterische Vision der Moderne. Max Weber and Ernst Jünger / H. Kiesel. – Heidelberg: Manutius Verlag, 1994. – 222 S.
20. Sheehan Th. Nihilism: Heidegger. Jünger. Aristotle / Thomas Sheehan // Phenomenology: Japanese and American Perspec-

¹ Див. примітки до праці А. де Бенуа [2].

- tives / ed. by B. C. Hopkins. – Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1998. – P. 273–316.
21. Zimmerman M. The Development of Heidegger's Nietzsche-Interpretation / M. E. Zimmerman // Die Entwicklung von

Heideggers Nietzsche-Interpretation. – Vol. II : Heidegger-Jahrbuch. – Freiburg ; München : Verlag Karl Albrecht, 2005. – P. 97–116.

O. Semenyaka

“OVER THE LINE”: THE DISCUSSION BETWEEN ERNST JÜNGER AND MARTIN HEIDEGGER ON EUROPEAN NIHILISM

The article analyzes the discussion on European nihilism, its contemporary phase and possible ways to overcome it between the prominent German philosophers Ernst Jünger (1895–1998) and Martin Heidegger (1889–1976). The connection between their dialogue and the conservative-revolutionary ideas of E. Jünger is shown.

Keywords: nihilism, metaphysics, Conservative Revolution, Worker, will to power, technology, modernity.

Матеріал надійшов 01.03.2012.

УДК 1(092)

Дмитренко К. С.

ЮРГЕН ГАБЕРМАС: ВІД РЕФЛЕКСІЇ ДО КОМУНІКАЦІЇ

У статті проаналізовано становлення і зміст критичної соціальної теорії німецького мислителя Юргена Габермаса (нар. 1929 р.). Автор виокремлює два типи соціальної критики – рефлексійну та комунікативну, що спираються на герменевтичну і нормативно-трансцендентальну складові відповідно.

Ключові слова: критична соціальна теорія, Юрген Габермас, комунікативна дія, пізнавальний інтерес, дискурс, життєсвіт.

Попри широке визнання і велику кількість перекладів українською та російською мовами, філософські і наукові розробки Юргена Габермаса залишаються порівняно маловідомими й малообговорюваними на українських теренах. Почасти це зумовлено об'єктивними чинниками, зокрема широтою творчого амплуа мислителя, що охоплює численні дослідження в царинах соціальної та політичної філософії, етики, філософії мови й філософії історії, відзначених детальною розробкою теорії істини, аргументації, соціальної дії, соціальної еволюції тощо¹. Сьогодні на пострадянському просторі усталилася низка стереотипних інтерпре-

тацій творчості Габермаса чи то як представника франкфуртської школи, спадкоємця Макса Горкгаймера і Теодора Адорно й одного з найвпливовіших реформаторів сучасної критичної соціальної теорії [4, с. 29–118; 1, с. 372–404], чи то як послідовника Карла-Отто Апеля, визначного представника комунікативного повороту у філософії другої половини ХХ ст. [2, с. 5–228; 3, с. 1–3].

Тим часом на Заході склалося кілька основних напрямів, за якими жваві дискусії довкола Габермасової творчості точаться і сьогодні. По-перше, це «постфукіанство» (зокрема, Девід Гой, Майкл Келі [4, с. 94–118]), спричинене дискусією Юргена Габермаса з Мішелем Фуко на початку 1980-х рр. По-друге, – праці учнів і послідов-

¹ Остання бібліографія праць Ю. Габермаса містить понад 50 назв лише в підрозділі «Першоджерела», що переважно складається з монографій, виданих автором [6].